

USPOREDBA BIBLIJSKIH CITATA IZ DIVKOVIĆEVIH BESJEDA S KAŠIĆEVOM BIBLIJOM

Marijana Horvat – Andrea Radošević

Institut za hrvatski jezik
i jezikoslovlje, Zagreb
mhorvat@ihj.hr
Staroslavenski institut, Zagreb
aradosevic@stin.hr

UDK: 272-789.3Divković,M.:27-23=163.42
27-789.5Kašić,B.:2-34*05*=124=163.42
347.78.031:27-23
<https://doi.org/10.34075/cs.55.1.2>
Izvorni znanstveni rad
Rad zaprimljen 6/2019.

Sažetak

Matija Divković svoje je najopsežnije djelo 'Besjede' sastavio prema četirima latinskim zbirkama propovijedi. Iako nastalo u 17. stoljeću, ono većim dijelom slijedi retoričke i strukturne značajke srednjovjekovnih tematskih propovijedi koje su se u dobroj mjeri oslanjale na biblijski tekst, ali i na brojne komentare biblijskih knjiga. U ovom radu istražit će se Divkovićev odnos prema prevodenju biblijskih citata koji u 'Besjedama' imaju različite funkcije u skladu s načelima 'ars praedicandi'. U svrhu analize njegovih interveniranja u biblijski tekst, čime je ponajprije pridonosio prenošenju jasne, utemeljene i ispravne moralne pouke, njegov će se prijevod usporediti s Vulgatom i Kašićevom Biblijom koja je po vremenu i okolnostima nastanka najbliža 'Besjedama. Osim toga, takva usporedba pridonosi poznavanju razmjera Divkovićeva utjecaja ne samo na franjevačku književnost 17. i 18. stoljeća nego i na isusovca Bartola Kašića, autora prvoga prijevoda Biblije na hrvatski jezik. Vrijednost je tog prijevoda, među ostalim, i u tome što pokazuje da se Kašić koristio jezično-stilskim svojstvima starijih prevoditelja nabožnih djela i biblijskih tekstova. Osim analize Divkovićevih tumačenja biblijskih navoda i njihova stilskog obilježavanja, naša je namjera usporedbom s Kašićevom Biblijom pokazati da je na jezično-stilskoj razini postojala uporabna norma koju su nabožni pisci slijedili, tj. literarna koine koja je povezivala hrvatsku književnost dalmatinsko-dubrovačkoga kruga s bosansko-franjevačkim, a koja je utjecala na širenje štokavštine u pisanoj praksi i procese standardizacije hrvatskoga jezika na štokavskoj osnovici

Ključne riječi: Biblija, Matija Divković, Bartol Kašić, propovijed, 'ars praedicandi'

UVOD

Kršćanska tematika znatno je obilježila hrvatsku književnost 17. stoljeća.¹ U većini tekstova različite žanrovske pripadnosti u većoj ili manjoj mjeri pratimo tragove oslanjanja na Sveto pismo. Katkad je riječ o preuzimanju poznatog motiva (događaja) iz Biblije oko kojega se potom razvija književno djelo, a katkada o učestalom navođenju biblijskoga odlomka koji nerijetko pridonosi uvjerljivosti teksta. Među tekstove koje obilježuje česta pojava biblijskih citata ubrajamo zbirke propovijedi (sermona). Jedno od istaknutih obilježja sermona, žanra koji između ostaloga stoji „na granici književnosti“, prenošenje je ispravne i provjerene moralne poruke usklađene s kršćanskim načelima. Naravno, oblikovanje propovjednoga teksta nije se prepuštalo nadahnuću njegova autora ili sastavljača, nego se ono oslanjalo na priručnike, tzv. *ars praedicandi*,² koji su se sastojali od brojnih uputa o tome kako učvrstiti argument i sastaviti propovijed. *Auctoritates*, kao jedno od triju temeljnih načela argumentacijskoga postupka (uz *rationes* i *exempla*), odnosilo se na unošenje citata pri čemu su se navodi iz Biblije i djela crkvenih otaca nalazili na samom vrhu ljestvice autora čijim se riječima bezuvjetno vjerovalo.

Iako su sastavljači propovijedi većinom vjerno prenosili citate iz Biblije, također su povremeno i na taj dio teksta primjenjivali razne retoričko-stilske postupke.

U ovom radu istražiti će se odnos prema biblijskom tekstu u *Besjedama*, zbirci propovijedi koju je bosanski franjevac Matija Divković tiskao 1616. u Veneciji. Iako je djelo nastalo u 17. stoljeću, ono dobrim dijelom slijedi retoričke i strukturne značajke srednjovjekovnih tematskih propovijedi. S obzirom na to da iz toga vremena nije sačuvan cjelovit hrvatski prijevod Svetoga pisma, u ovom smo se radu odlučili Divkovićeve *Besjede* usporediti s Kašićevom *Biblijom*.

¹ Navedimo samo životopise svetaca *Život nekoliko izabranih divic* (1606.) Fausta Vrančića, *Cvit svetih* (1628.) Franje Glavinića, *Perivoj od djevstva* (1628.) Bartola Kašića; zatim zbirku propovijedi *Deset propovijedi o Euharistiji* (1672.) Ivana Belostenca, prijevod moralističkih traktata poput *Cvieta od kripostih* (1647.) Pavla Posilovića, lekcionar *Pištole i evanđelja* (1613.) Ivana Bandulavića, *Kristijadu Junija Palmotića*, *Magalijenu pokornicu* Ivana Bunića Vučića, *Povijest vandelska Jerolima Kavanjina*, *Suze sina razmetnoga* Ivana Gundulića i dr.

² Više o priručnicima *ars praedicandi* vidi: James J. Murphy, *Rhetoric in the Middle Ages: a History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*, University of California, Press Berkley, Los Angeles-London, 1974.; Marianne G. Briscoe, *Artes praedicandi*, *Typologie des sources du moyen âge occidental* 61, Brepols, Turnhout, 1992.

Naime, hrvatskoglagoljska³ Biblija, koja se posljednji put spominje 1624., nije sačuvana, a protestantsko izdanje iz 1562./1563. odnosi se samo na hrvatski prijevod Novoga zavjeta. Naravno, Divković je mogao dijelom biti pod utjecajem starijih lektionara ili čak suvremenih djela u kojima se komentiraju odabrane knjige Svetog pisma, no u svima njima ipak se nalazi znatno manji opseg biblijskoga teksta nego što je slučaj s Kašićevom Biblijom. Ovdje prije svega mislimo na *Pištrole i evanđelja priko svega godišta novo istomačena po razlogu Misala Dvora rimskoga bosanskoga franjevca Ivana Bandulića* koje u Veneciji izlaze 1613., tj. godinu nakon što Divković počinje raditi na *Besjedama*. Iako je Kašićev prijevod Biblije završen gotovo dvadeset godina nakon izlaska iz tiska Divkovičeve zbirke propovijedi, s obzirom na to da su oba djela nastala u donekle sličnim okolnostima te da su ih oba autora sastavljala iz sličnih motiva, u ovom smo istraživanju Divkovičev odnos prema biblijskomu tekstu odlučili osvijetliti kroz uspoređivanje s Kašićevom Biblijom.

Na istraživanje odnosa prema biblijskomu tekstu dvojice važnih pripadnika hrvatske kulture 17. stoljeća stoga su nas potaknule dvije stvari. Prva je usporedba pristupa biblijskomu tekstu dvojice autora koji su u danom povijesnom trenutku bili svjesni svojih pionirskih uloga: Matija Divković svoja četiri djela sastavlja s namjerom da puku Bosne Argentine prvi put na hrvatskom jeziku podari temeljne knjige kršćanske pouke i morala (veliki i mali katekizam, zbirku propovijedi i zbirku Marijinih čudesa),⁴ dok isusovac Bartol Kašić po nalogu počinje s latinskoga jezika prevoditi Bibliju.⁵ Riječ

³ Postojanje hrvatskoglagoljske Biblije potvrđeno je u različitim izvorima. Vidi: Petar Runje, *Prema izvorima. II. Rasprave i članci o hrvatskim franjevcima trećoredcima glagoljašima*, Povijesno društvo otoka Krka i Provincijalat franjevaca trećoredaca glagoljaša, Krk i Zagreb, 2012., 50. Posljednji spomen nalazi se u popisu crkvenoga inventara u Belom na Cresu 1624. Vidi više u: Eduard Hercigonja, *Povijest hrvatske književnosti: srednjovjekovna književnost: knj. 2, Liber-Mladost, Zagreb, 1975., 84.*

⁴ To su: *Nauk krstjanski za narod slovinski* (Venecija, 1611.), *Sto čudesa aliti zlamen'ja blažene i slavne Bogorodice, Divice Marije* (Venecija, 1611.), *Besjede svrhu evanđel'ja nedjeljnih priko svega godišta* (Venecija, 1616.), *Nauk krstjanski s mnozijemi stvari duhovnijemi i vele bogoljubnijemi* (Venecija, 1616.). Prva su dva (iz 1611.) ujedno i prva djela tiskana na narodnom jeziku i pismom dostupnim širem krugu čitateljstva. Time označavaju prekretnicu u povijesti pisane riječi na tlu Bosne i Hercegovine. Sva su djela pisana bosanicom (ili bosančicom).

⁵ Kašić u svojoj *Autobiografiji* (str. 119) navodi da je dvaput preveo Novi zavjet – samoinicijativno je prevodio od 1622. do 1625., a drugi je put s prevođenjem Novoga zavjeta započeo 1625., kad je prema nalogu Zbora za širenje vjere počeo prevoditi cijelu Bibliju. Vidi u: Vladimir Horvat, *Autobiografija isusovca Bartola Kašića u prijevodu i izvorniku (1575. – 1625.)*, ur. Vladimir Horvat, Školska knjiga, Zagreb, 2006., 119.

je o dvojici suvremenika koji su bili više nego dobro upoznati s problemima vjernika unutar prostora Osmanskoga Carstva. Divković je i sam dolazio s toga prostora, a Kašić je više puta kao misionar bio slan u navedene krajeve. Između ostaloga, u Bosni Argentinini boravi od 1612. do 1613. godine, tj. u razdoblju kada Divković počinje s radom na svojem najopsežnijem djelu – *Besjedama*. Ne zaboravimo također kako obojica svoje katekizme, tj. *Nauke krstjanske*, sastavljaju prema katekizmima *Dichiarazione più copiosa della dottrina christiana* (1598.) Roberta Bellarmina i *Dottrina christiana* (1571.) Jakova Ledesme,⁶ dvojice čuvenih profesora Rimskoga kolegija.⁷ Drugi je povod Divkovićev utjecaj na jezična oblikovanja brojnih autora religiozne književnosti, između ostaloga i onih koji prevode biblijske knjige. On je utemeljitelj književne djelatnosti bosanskih franjevac na narodnom jeziku, koji je snažno utjecao na tematiku, stilske osobitosti, a pogotovo na jezik franjevačke književnosti 17. i 18. stoljeća.⁸ Naime, upravo je Divković bio velik uzor brojnim autorima nabožnih tekstova, ponajviše onima koji su dolazili s prostora franjevačke provincije Bosne Srebrene,⁹ ali i piscima iz susjednih

⁶ O tome vidi npr. Mihovil Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do preporoda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1961., 226; Darija Gabrić-Bagarić, *Fra Matije Divkovića Nauk krstjanski (1611.)*, *Matija Divković: Nauk krstjanski za narod slovinski // Sto čudesa aliti zlamen'ja blažene i slavne Bogorodice, Divice Marije*, Uvodna studija, rječnik i tumač imena *Nauka krstjanskoga* Darija Gabrić-Bagarić, Transkripcija *Nauka krstjanskoga*: Darija Gabrić-Bagarić - Dolores Grmača - Maja Banožić, Uvodna studija, transkripcija, rječnik i tumač imena *Sto čudesa* Marijana Horvat, Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrene, Sarajevo, 2013., 7–80, str. 9–11. Za utvrđivanje izvora Divkovićevih djela osobito je zaslužan Šime Urlič: *Izvori Divkovićevih priča, legenda i Gospinih "zlamenja"*, *Nastavni vjesnik*, knj. 19, Zagreb, 1911.; Nešto o izvorima Divkovićevih "Besjeda". *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 224, Zagreb, 1921.

⁷ O važnosti koju je Rimski kolegij (*Collegium Romanum*), osnovan 1551. godine, imao u protureformaciji i katoličkoj obnovi vidi: Ivan Šarčević, *Divković u doba katekizma*, u: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa Matija Divković i kultura pisane riječi*, ur. Marko Karamatić, Franjevačka teologija i Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrene, Sarajevo, 2014., 427–443, str. 438.

⁸ Vidi više u: Krešimir Georgijević, *Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969., 158; Matija Divković, *Izbor iz djela*, priredila i predgovor napisala Darija Gabrić-Bagarić, Rijec, Vinkovci, 2000., 16–17; Ivo Pranjković, *Iz Divkovićeve sintakse*, u: *Zbornik radova sa skupa Matija Divković i kultura pisane riječi*, ur. Marko Karamatić, Franjevačka teologija i Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrene, Sarajevo, 2014., 173–184; Herta Kuna, *Bosansko-hercegovačka franjevačka koine XVII i XVIII v. i njena dijalekatska baza*, *Filologija*, 17 (1989.), 69–79.

⁹ Riječ je o Stjepanu Markovcu Margitiću (oko 1650. - 1730.), Stjepanu Matijeviću (sredina 16. st. - sredina 17. st.), Pavlu Papiću (1593. - 1649.), Pavlu Posiloviću (1600. - 1653.) i dr.

hrvatskih krajeva. Utvrđen je i njegov utjecaj na isusovca Bartola Kašića, pisca prve hrvatske gramatike (*Institutionum linguae illyricae libri duo*, 1604.) i autora prvoga prijevoda *Biblije* na hrvatski jezik.¹⁰

U *Besjedama* fra Matije Divkovića istaknuto mjesto među *mnoгим stvarima vele vrijednim i korisnim* zauzimaju citati iz Svetoga pisma. Po toj se značajci on ne razlikuje od drugih autora zbirka propovijedi u kojima biblijski tekst čini glavni dio. Riječ je o njegovu najopsežnijem djelu, sastavljenu od ukupno 66 propovijedi koje je kompilirao prema četirima iznimno popularnim zapadnoeuropskim zbirkama srednjovjekovnih skolastičkih sermona: *Sermones Discipuli Johannaesa Herolta* († 1468.), *Sermones dominicales* Vinka Ferrerskoga (1350. - 1419.), *Sermones dominicales, Expositio evangeliorum quadragesimalium* Guillauma Pepina (1465. - 1533.) i *Rosarium sermonum* Bernardina da Bustija (1450. - 1543.). S obzirom na to da su se njihovi autori ponajviše oslanjali na biblijski tekst, zatim na razne komentare biblijskih knjiga nastale iz pera crkvenih otaca i drugih naučitelja, na razna teološka djela, ali i zbirke kratkih narativnih tekstova, nećemo pogriješiti kažemo li da je upravo *Biblija najdijačkija od svih razlikijeh knjiga* koje je ovaj bosanski franjevac preveo, ispisao i složio u svojim *Besjedama*.

O vremenu početka Kašićeva rada na prevođenju *Biblije* nema jedinstvena stava: neki istraživači smatraju da je Kašić s prijevodom započeo 1622. (npr. Marijan Stojković, Miroslav Vanino, Tadej Vojnović, Radoslav Katičić), Petar Bašić mišljenja je da je to bilo 1625., a Vladimir Horvat¹¹ u svojoj je podjeli Kašićeva rada na pet faza početak prevođenja biblijskih tekstova pomaknuo na vrijeme Kašićeva boravka u prvoj dubrovačkoj misiji (1609. - 1612.).¹² Prema zapisu

¹⁰ Poznato je da je Bartol Kašić čitao Divkovičeva djela te se i na taj način mogao izravno upoznati s književnom štokavštinom.

¹¹ Vidi više u: Vladimir Horvat, *Autobiografija isusovca Bartola Kašića u prijevodu i izvorniku (1575. - 1625.)*; Antal Molnár, *Kašićev prijevod Biblije, isusovački red i Sveta Stolica (O propalom pokušaju izdanja jedne knjige, Povijesni prilozi 26 (2004.), 99-133, str. 101.*

¹² Više u Ivana Vrtič, *Sintaksa Kašićeva prijevoda Svetoga pisma*, doktorska disertacija u rukopisu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2009., 33-35.

u predgovoru *Ritualu rimskom*¹³ prijevod je dovršio 1636. godine.¹⁴ Do naše suvremenosti sačuvan je samo dio autografa, i to prvih pet knjiga *Staroga zavjeta*, a ostatak prijevoda sačuvan je u tri prijepisa, koji se, prema mjestu čuvanja, nazivaju *zagrebački*, *zadarski* i *odeški*. Kašićev prijevod sadržava cjelokupan *Novi zavjet*, a od *Staroga zavjeta* nedostaju Proroci, knjige Ljetopisa i knjige o Makabejcima.

Matija Divković ne samo što je svoje djelo sastavio kompiliranjem propovijedi četvorice gore spomenutih srednjovjekovnih autora, nego je naslijedio srednjovjekovnu retoriku propovijedanja, tzv. *ars praedicandi*.¹⁵ Njegov autorski dio dobrim se dijelom ističe u konstantnim tumačenjima značenja brojnih citata, među ostalim i onih biblijskih. Drugo razlikovno obilježje između Divkovićevih latinskih uzora i njegova teksta ocrta se na stilskoj razini. S obzirom na to da su tim dvjema značajkama obuhvaćeni i oni dijelovi teksta koji se odnose na citatni dio propovijedi, a ne samo na Divkovićeve komentare, u svom smo radu odlučili usporediti upravo odnos Divkovićeva autorskoga pristupa prema biblijskomu tekstu.

Cilj nam je pokazati kako je Divković interveniranjem u biblijski tekst nastojao ponajprije pridonijeti prenošenju jasne, utemeljene i ispravne moralne poruke. U tu svrhu njegove ćemo *Besjede* usporediti s latinskim predlošcima, zatim s Vulgatom (s obzirom na to da su i zapadnoeuropski propovjednici katkad parafrazirali dijelove biblijskoga teksta) te s Kašićevom Biblijom koja je po vremenu nastanka najbliža *Besjedama*. Divković je, za razliku od Kašića kojemu je glavni cilj bio proizvesti vjeran prijevod Vulgate,¹⁶ bio ponajvi-

¹³ *Ritual rimski* objavljen je 1640., čiji predgovor, naslovljen *Blagomu i milomu štioću*, nosi nadnevak: U Rimu na 15. agosta 1636. Donosimo dio koji se odnosi na Kašićevo spominjanje prijevoda *Svetoga pisma*: "Hoću još dati na znanje počtovanim popovom i pastirom od duša da sam ne samo prinesao u naš jezik ovim govorom općenijim ritual ovi rimski nego takoder i sva sveta pisma *Staroga* i *Novoga zakona*, sve što je u *Bibliji* upisano i potvrđeno od Svetoga Oca pape." (Navedeni je tekst na temelju pretiska iz 1993. transkribirala M. Horvat.) Vidi: Bartol Kašić, *Ritual rimski*, Pretisak izdanja iz 1640, Kršćanska sadašnjost – Zavod za hrvatski jezik Hrvatskoga filološkog instituta, Zagreb, 1993.

¹⁴ Prema Bašiću prijevod je bio dovršen 1637. i vjerojatno doradaivan do 1642. godine. O tome v. Petar Bašić, Rukopisi Kašićeva prijevoda *Svetoga pisma*. Kada je Bartol Kašić započeo, a kada dovršio svoj prijevod *Svetoga pisma*? *Bartol Kašić u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu*, Zagreb, 1999., 15–42, str. 43–48.

¹⁵ O *ars praedicandi* u Divkovićevim djelima vidi: Sanja Perić Gavrančić, *Ars praedicandi – umijeće propovijedanja i tradicija žanra u Divkovićevim Besjedama, Matija Divković i kultura pisane riječi II.*, ur. Dolores Grmača, Marijana Horvat, Marko Karamatić, Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrene i Hrvatska sveučilišna naklada, Sarajevo i Zagreb, 2017., 317–332.

¹⁶ Naravno, treba spomenuti kako je tijekom prevodenja Biblije konzultirao i kao izvor rječničkoga blaga koristio lekcionare, Bandulavićeve *Pištrole i evandel'ja*,

še zaokupljen ispravnim prenošenjem značenja biblijskih citata koji se u *Besjedama* pojavljuju u svojstvu uvodnoga navoda (*thema*),¹⁷ potvrde (*confirmatio*), parabole (*similitudine*) i sl. Citati ovdje nisu okamenjene rečenice, oni su naprotiv živi tekst koji korespondira s cijelim tijelom propovijedi. Upravo time što zahvaća i biblijski tekst, Divković znatno osnažuje moralnu poruku, i to na više razina: stilskoj, emocionalnoj, uvjeravateljskoj i ekshortativnoj, koja je krajnji cilj svakog sermona.¹⁸ Koliko je Divković u svojim *Besjedama* odstupao od *ad verbum* prijevoda, a koliko mu se i kada približivao, prikazat ćemo usporedbom s Kašićevom Biblijom.

1. ANALIZA ODABRANIH PREVODITELJSKIH POSTUPAKA TE JEZIČNIH I STILSKIH OBILJEŽJA

Iako su Divkovićeve *Besjede* nastale početkom 17. stoljeća, zbog snažnoga oslanjanja na zbirke propovijedi gore spomenutih dominikanskih i franjevačkih autora zreloga srednjega vijeka, one pripadaju tipu srednjovjekovnih tematskih propovijedi (sermona). Naime, Divković je osim sadržaja i tematike zadržao većinu retoričkih postupaka karakterističnih za srednjovjekovnu tematsku propovijed (sermon), kao što su deriviranje središnje tematike propovijedi iz uvodnoga biblijskoga citata (*thema*), osnaživanje prethodno iznesenih argumenata raznim citatima, između ostaloga i onima iz Svetoga pisma koji su srednjovjekovnim autorima općenito bili glavni izvor (*auctoritates*) propovijedanja i dr.¹⁹ S obzirom na to da su *Besjede* ponajprije bile namijenjene širem svećenstvu koje ih je potom usmenim putem prenosilo običnom puku, Divković je vodio računa o tome da argumentacijski postupak svojih stranih predložaka prilagodi mogućnostima recepcije publike Bosne Srebrene. Stoga je, kako bi poboljšao razumijevanje moralne pouke, koristio različite postupke s namjerom oblikovanja jasnog i čitljivog teksta u kojem nijedna tvrdnja nije smjela ostati nedovoljno objašnjena. Naime, njegov karakterističan objasnidbeni diskurs, koji nije ostavljao puno

staroslavenski prijevod psaltira i Pjesme nad pjesmama. Darija Gabrić-Bagarić, Rubni zapisi u rukopisnoj Bibliji Bartola Kašića, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 25 (1999.), 118–119.

¹⁷ Siegfried Wenzel, *Medieval Artes Praedicandi: A Synthesis of Scholastic Sermon Structure*, University of Toronto Press, Toronto – Buffalo – London, 2015., 50–53.

¹⁸ O središnjim funkcijama srednjovjekovnog sermona vidi: Carlo Delcorno, *Medieval Preaching in Italy (1200–1500)*, u: *The Sermon, Typologie des sources du Moyen Âge occidental 81–83*, ur. Beverly Mayne Kienzle, Brepols, Turnhout, 2000., 474.

¹⁹ *Isto*.

prostora pogrešnom razumijevanju teksta, uglavnom se temeljio na unošenju brojnih komentatorskih parafraza u kojim je naglašavao, objašnjavao ili samo ponavljao isto ili slično značenje prethodnih iskaza: citata, tvrdnja ili kratkih odlomaka. Te su komentatorske parafraze uglavnom počinjale objasnidbenim konektorima (*to jest, koji je*), a najčešće su se nastavljale na biblijske i druge citate.²⁰ Dakako, više je primjera Divkovićeve prekidanja pojedinih citata iz Svetoga pisma čak nekolikim kratkim parafrazama čija se funkcija sastojala u tumačenju značenja odabranih riječi iz Biblije.

Tijekom prevođenja i kompiliranja *Besjeda* Divković je donekle mijenjao biblijske citate nastojeći stilski obilježiti pojedini odlomak, staviti veći naglasak na odabrani dio citata ovisno o poruci koju je njime htio prenijeti ili pak osnažiti vezu između citatnoga i komentatorskoga dijela propovjednoga teksta. Naravno, tim su postupcima, ali u znatno manjoj mjeri, pribjegavali Divkovićeve strani uzori zamjenjujući pojedine riječi ili sintagme ili jednostavno parafrazirajući pojedine dijelove biblijskih navoda. Stoga smo u svojem istraživanju, i navođenju primjera, u obzir uzimali samo one biblijske citate iz latinskih predložaka koji se u potpunosti podudaraju s Vulgatom.

Ova je studija prekratka da bi se u njoj u cijelosti obradila Divkovićeve tumačenja biblijskog teksta. Naglasak je ovdje stavljen isključivo na interveniranje u sam biblijski tekst, u čemu se ocrtavaju Divkovićeve primjene postupaka karakterističnih za *ars praedicandi*. Analiziranje četiriju vrsta tumačenja biblijskoga teksta, koje se pojavljuje nakon gotovo svakog citata, nije tema ovog rada. Riječ je o postupcima koji su karakteristični za autore srednjovjekovnih propovijedi.²¹ Utvrđeno je kako je svoja komentiranja Biblije započinjao sljedećim sintagmama: *to jest, veli, skazuje, sujedoči, hotijaše reći* i sl.

Komentatorske parafraze

Jedno od najprepoznatljivijih obilježja Divkovićeve stila njegovo je redovito tumačenje gotovo svakog citata, izjave ili kratkog odlomka. Svaka potvrda (*confirmatio*),²² tj. svaki dokaz koji je pojedini

²⁰ O tome vidi više u: Vuk-Tadija Barbarić - Marijana Horvat - Martina Kramarić - Andrea Radošević, *Besjede fra Matije Divkovića*, gl. urednik Željko Jozić, ur. Vuk-Tadija Barbarić, Marijana Horvat, Marko Karamatić. *Rječnik manje poznatih riječi i tumač imena: Sanja Perić Gavrančić*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2016., 23–25.

²¹ O četirima vrstama tumačenja biblijskoga teksta u propovijedima vidi više u: Harry Caplan, *The Four Senses of Scriptural Interpretation and the Medieval Theory of Preaching*, *Speculum*, 4 (1929.) 3, 282–290.

²² Siegfried Wenzel, *Medieval Artes Praedicandi*, 75–76.

zapadnoeuropski propovjednik unosi u tekst kako bi osnažio određeno stajalište, Divković je smatrao potrebnim rastumačiti. Pri tome je najčešće iznosio tropološko i anagogijsko tumačenje, nastojeći ponajprije oblikovati razumljiv tekst koji će u cijelosti biti prilagođen mogućnostima recepcije šire publike. S obzirom da je riječ o tekstu s izrazito ozbiljnom ekshortativnom funkcijom, pitanje ispravne recepcije nije se smjelo prepustiti slučaju.

- Vulgata²³ Lata porta et spatiosa via quae ducit ad perditionem
Mt 7,13–14 et multi sunt qui intrant per eam. Quam angusta
porta et arcta via quae ducit ad vitam et pauci sunt
qui inveniunt eam.
- Herolt „Quod dicit Christus in evan. Mat. 7: ‚Lata et spatiosa est via quae ducit ad perditionem et multi sunt qui intrant per eam’, et econverso dicit: ‚Angusta est porta et arcta via quae ducit ad vitam et pauci sunt qui inveniunt eam’.”²⁴
- Divković „Što veli naš Spasitelj po Matiju na 6. pog. govoreći: ‚Širok je i prostran put koji vodi na pogibio.’ *To jest, u vječnje osuđen’je.* ‚I mnogi jesu koji ulaze njim’, *to jest mnogi jesu koji idu u vječnje osuđen’je,* ‚a tijesna su’, *veli,* vrata i kršan put koji vodi u život, i malo ih je koji nahode njega’, *to jest malahno je ljudih koji pravijem putem idu k nebesom.*”²⁵
- Kašić „Ere široka vrata i prostrani put jest koji vodi u poginutje, i mnogi su koji ulaze po njemu. Koliko tiesna vrata i uzak put jest koji vodi u život, i mali su koji ga nahode?”²⁶

S obzirom na to da se biblijski citati u *Besjedama* između ostalog pojavljuju u funkciji osnaživanja uvjerenosti određene tvrdnje, Divković je povremeno u citate umetao kratka objašnjenja s ciljem

²³ *Vulgata, Biblia sacra: iuxta Vulgatam versionem*, Bonifatius Fischer, Roger Gryson, Robert Weber, Dt. Bibelges, Stuttgart, 2005.

²⁴ Johannes Herolt, *Sermones Discipuli de tempore et de sanctis cum Promptuario exemplorum ac miraculis Beatae Mariae Virginis*, Apud Petrum Mariam Bertanum, Venetiis, 1603., 116a.

²⁵ Matija Divković, *Besjede svrhu evanđel’ja nedjeljnjih priko svega godišta*, u: Vuk-Tadija Barbarić - Marijana Horvat - Martina Kramarić - Andrea Radošević, *Besjede fra Matije Divkovića*, 204a.

²⁶ Bartol Kašić, *Biblia Slavica*, 471.

da eksplicitno podcrta vezu između određenih vjerovanja i riječi zapisanih u Svetom pismu.

Vulgata	In novissimis diebus instabunt tempora periculosa. 2Tim 3,1
Herolt	„Novissimis diebus instabunt tempora periculosissima.” ²⁷
Divković	„U najposljjednja vremena, <i>to jest u vrijeme Antikrstovo</i> , biti će vremena pristašna.” ²⁸
Kašić	„U najposljednje dnevi nadstati će vriemena pogibiona.” ²⁹

Svoja tropološka tumačenja Divković je katkad temeljio na učenjima crkvenih otaca, pogotovo ako je dio tumačenja na sadržajnoj razini korespondirao s tekstom koji je prethodio citatu. U sljedećem primjeru, koji se pojavljuje na početku 34. besjede, u sklopu tumačenja pokore Divković *malahnu bolest* tumači kao grijeh (*to jest grijeh moj*) stavljajući između tih dviju pojava znak jednakosti. Implicitno posezanje za stajalištem koje je o grijehu imao Grgur Veliki ovdje je dobrim dijelom povezano s uvodom u citat u kojem je Job okarakteriziran kao grešnik. Čak je i to Divkovićeve slobodna parafraza s obzirom na to da se u latinskom predlošku Job opisuje kao pokajnik.

Vulgata	Dimitte ergo me ut plangam paululum dolorem meum antequam vadam
Job 10,20–22	et non revertar ad terram tenebrosam et opertam mortis caligine terram miseriae et tenebrarum ubi
Pepin	Propter quod sanctus ille Iob petebat in persona poenitentis a domino, ut puniret eum in praesenti et non in futuro dicens: „Dimitte me domine ut plangam paululum dolorem meum antequam vadam et non revertar ad terram tenebrosam et opertam mortis caligine terram miseriae et tenebrarum ubi etc.” ³⁰

²⁷ Johannes Herolt, *Sermones Discipuli de tempore et de sanctis cum Promptuario exemplorum ac miraculis Beatae Mariae Virginis*, 36b.

²⁸ Matija Divković, *Besjede svrhu evandel'ja nedjeljnijeh priko svega godišta*, 886b.

²⁹ Bartol Kašić, *Biblia Slavica. IV 2,1. Biblia Sacra*, Ferdinand Schöningh, Paderborn – München – Wien – Zürich, 1999., 642a.

³⁰ Guillelmo Pepin, *Sermonum dominicalium ex epistolis et evangelis totius anni*, Ex Ioannis Anzonii Bertani Typograhico, Venetiis, 1584., 184c.

- Besjede Zato na 10. pog. vel'jaše sveti i slavni Job strane grešnika veli govoreći: „Pusti mene G(ospodi)ne da *plačem malahno bolest, to jest grijeh moj*, prije negoli pođem i da se ne povratim g zemlji tamnoj i pokrivenoj maglom od smrti, g zemlji od tuge i tamnostih.”³¹
- Kašić „Propusti dakle mene da *proplačem malahno boljezan moju*. Od prie nego pođem ne vratim se u zemlju tmastu, i pokrivenu maglom od smarti: u zemlju od nevolje i od tmina.”³²

Tumačenja koja je Divković unosio unutar biblijskoga teksta znala su biti znatno dulja od samoga citata. Na tim mjestima gotovo bismo mogli reći da navod iz Svetoga pisma stilski obilježuje rečenicu. U sljedećem primjeru njegov komentar počinje s doslovnim tumačenjem citata da bi se ono brzo pretvorilo u anagogijsko (*za vaše spasen'je*) i tropološko tumačenje navoda (*ni momu govoren'ju i nauku ne vjerovaste*).

- Vulgata Ego veni in nomine Patris mei et non accipitis me.
Iv 5,43
- Herolt „Ego veni in nomine patris mei et non accipitis me.”³³
- Divković „Ja dođoh u ime Otca moga, *to jest po naredbi, po volji i po poslan'ju Otca moga Nebeskoga dođoh na ovi svijet za vaše spasen'je*, i vi mene ne primiste *ni momu govoren'ju i nauku ne vjerovaste*.”³⁴
- Kašić „Ja sam došao u ime Oca moga i ne primete mene.”³⁵

Drugi po učestalosti način najavljivanja tumačenja odnosi se na glagol *veli*. Tim se izrazom Divković povremeno okušavao u homiletskom načinu propovijedanja, uvjetno rečeno kraćem obliku postupka koji je poznat pod nazivom *postillatio*.³⁶ Odnosi se to na one propovijedi u kojima on detaljno tumači svaku pojedinu riječ

³¹ Matija Divković, *Besjede*, 472a.

³² Bartol Kašić, *Biblia Slavica*, 287.

³³ Johannes Herolt, *Sermones Discipuli*, 36a.

³⁴ Matija Divković, *Besjede*, 885a.

³⁵ Bartol Kašić, *Biblia Slavica*, 544.

³⁶ O tome više u: Siegfried Wenzel, *Latin Sermon Collections from Later Medieval England. Orthodox Preaching in the Age of Wyclif*, Cambridge University Press, New York, 2005., 200: 358.

ili sintagmu iz biblijskoga citata, s time da ovdje svoje tumačenje uokviruje dvama izrazima: *veli* i *to jest*. Napominjemo kako na tim mjestima Divković prvo iznosi cijeli citat da bi potom postupno tropološki (*to jest počneš zapovijedi služevati*) ili anagogijski tumačio njegove dijelove.

Vulgata	Audi, fili mi, et suscipe verba mea ut multiplicentur tibi anni vitae.
Izr 4,10–12	Viam sapientiae monstravi tibi; duxi te per semitas aequitatis, quas cum ingressus fueris, non artabuntur gressus tui et currens non habebis offendiculum.
Busti	„Fili mi audi et suscipe verba mea. Viam sapientiae monstrabo tibi ducam te per semitas aequitatis quas cum ingressus fueris non artabuntur gressus tui et currens non habebis offendiculum.” ³⁷
Divković	„Sinko moj, slišaj i primi riječi moje. Put od mudrosti ukazati ću tebi, privesti ću tebe k stazami od pravde koje kada ul’ježeš, neće se stiskovati staze tvoje i trčeci nećeš imati opotaknutja.“ Veli koje kada ul’ježeš, to jest počneš zapovijedi služevati, veli <i>neće se stiskovati staze tvoje</i> , to jest – služba koju G(ospodi)nu Bogu činiš neće na manje dohoditi nego će se raširivati.” ³⁸
Kašić	„Čuj, sinko moj, i primi rieči moje, da se uzumnože tebi godišta od života. Put od mudrosti pokazati ću tebi, voditi ću tebe po klancieh od upravnosti: u koje kada budeš uliesti, neće se uzstieskati stupaji tvoji i tekući nećeš imati uvriedjen’ja.” ³⁹

Divković je u biblijski tekst intervenirao najčešće tako što ga je razbijao komentatorskim parafrazama koje su se sastojale od tropološkoga tumačenja dijela citata, zatim zamjenjivanjem pojedinih riječi njihovim alegorijskim tumačenjem, te naknadnim komentiranjem tijekom kojega je ponavljao pojedine sintagme iz citata. Iako Divković gotovo redovito navodi početak svojih tumačenja s gore

³⁷ Bernardin Busti, *Rosarium Sermonum per Quadragesimam, ac in Omnibus Diebus, tam Dominicis, quam Festis per annum*, Coloniae Agrippinae, 1607., sermo II, IXa.

³⁸ Matija Divković, *Besjede*, 224b–225a.

³⁹ Bartol Kašić, *Biblia Slavica*, 378.

navedenim uvodnim sintagmama (*to jest, veli*), treba istaknuti i primjere njegovih povremenih interveniranja u prevedeni tekst gdje on unosi alegorijsko tumačenje pojedinih riječi stvarajući time pseudocitat. Tako se latinska fraza *sceptrum de Iuda* ne prevodi kao šibika od Jude, što nalazimo u Kašićevoj *Bibiliji*, nego kao *pristolje aliti kruna*, tj. kao alegorijsko tumačenje koje je ovdje dodatno istaknuto kontaktnim sinonimima (*pristol'je aliti kruna od Jude*). Takvo prevoditeljsko Divkovićevo rješenje vjerojatno je pokazatelj njegova poznavanja frazema *kraljevske šibike*, tj. *kraljevskoga žezla*, i pretpostavke da je u skladu s mogućnostima recepcije širega puka bilo preporučljivo već u samom biblijskom citatu rastumačiti alegorijsko značenje pojedine riječi.

Vulgata Gen 49,10	Non auferetur <i>sceptrum de Iuda</i> et dux de femoribus eius donec veniat qui mittendus est et ipse erit expectatio gentium.
Pepin	"Non auferetur <i>sceptrum de iuda</i> et dux de femore eius donec veniat qui mittendus est et ipse erit expectatio gentium." ⁴⁰
Divković	"Budući nadahnut sveti Jakob prorokova od došastja Isukrstova i prorokujući reče Judi, sinu svomu: ‚Neće se odnimiti <i>pristol'je aliti kruna od Jude</i> i vojvoda od kol'jena njegova dokle dođe koji se ima poslati i on će biti koga čekaju narodi'.“ ⁴¹
Kašić	"Neće biti odnesena šibika od Jude, ni vojvoda od stegna njegova dokle dođe koji ima biti poslan; i on će biti čekanje od naroda." ⁴²

U srednjovjekovnim su se propovijedima potvrde za novozavjetne događaje između ostaloga tražile i u starozavjetnim proročanstvima. Prevodeći latinske predloške, Divković je proširenjima citata i opširnijim najavama dodatno podcrtavao paralelizme između starozavjetnih i novozavjetnih događaja, pokazujući takvim tipološkim postupkom kako gotovo ništa ne prepušta slučaju kada govorimo o oblikovanju ponajprije razumljivoga i svima jasnoga teksta. U sljedećem primjeru vidimo kako se navod iz Knjige brojeva, koji je u Heroltovoj zbirci napisan u sažetom obliku, u Divkovićevidim *Besjedama* prvo najavljuje kao ostvarenje Balaamova proročanstva o Isusovu

⁴⁰ Guillelmo Pepin, *Sermonum dominicalium*, 35b.

⁴¹ Matija Divković, *Besjede*, 51a.

⁴² Bartol Kašić, *Biblia Slavica*, 41b.

dolasku (*skazuje i svjedoči*), a potom se starozavjetni citat proširuje novozavjetnim događajem (*divica će poroditi Spasitelja*).

Vulgata Br 24,17	Orietur stella ex Iacob et consurget virga de Israhel et percuetiet duces Moab vastabitque omnes filios Seth.
Herolt	„Ut habetur Nume. 22. Orietur stella ex Iacob etc.” ⁴³
Divković	„Od broja na 22. pog. <i>skazuje i svjedoči Sveto pismo kako Balan prorok prorokova od došastja Isukrstova govoreći: 'Isteći će zvijezda od Jakova i divica će poroditi Spasitelja'.</i> ” ⁴⁴
Kašić	„Iziti će zviezda iz Jakoba i ustati će šibika iz Izraela: i poraziti će vojvode Moabove i satarti će sinove Se(tov).” ⁴⁵

Stilsko obilježavanje biblijskih citata

Osim navedenih postupaka kojima Divković nije zadirao toliko u sam biblijski tekst, nego ga je jednostavno tumačio dodavanjem duljih i kraćih objašnjenja (osim kod primjera zamjenjivanja riječi njezinim alegorijskim značenjem), nalazimo i postupke mijenjanja biblijskih citata na stilskoj razini. Iako rjeđe nego u ostatku propovjednoga teksta, i u biblijske je citate Divković znao unositi kontaktne sinonime, umanjenice, stvarati različite figure ponavljanja ili pak *ad literam* prijevodima latinskoga teksta povremeno stilski snažnije obilježiti pojedine rečenice, najčešće iskaze biblijskih ličnosti.

Divkovićevo unošenje umanjenica u pojedine citate motivirano je stilistikom odlomka u kojem se nalazi citat, ali i pojačanim emocionalnim odnosom prema pojedinim događajima koje opisuje. Upravo je u ovom postupku Eduard Hercigonja, koji je prvi sustavno opisao stil Divkovićevih djela, prepoznao njegovu „vlastitost izraza”.⁴⁶ Tako on u skladu s cjelokupnim tonom odlomka, u kojem se Božje zapovijedi opisuju kao *malahne* i *lagahne*, i u biblijski citat unosi deminutive *jaramak* i *bremečce*, nastojeći time potaknuti veći broj recipijenata na njihovo usvajanje.

⁴³ Johannes Herolt, *Sermones Discipuli*, 78a.

⁴⁴ Matija Divković, *Besjeda*, 139b.

⁴⁵ Bartol Kašić, *Biblia Slavica*, 123.

⁴⁶ Vidi više u: Eduard Hercigonja, *Ogledi iz stilematike Divkovićevih Besjeda*, u: *Zbornik radova o Matiji Divkoviću*, ur. Herta Kuna, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo, 1982., 77.

Vulgata Mt 11,30	Iugum enim meum suave est et onus meum leve est.
Herolt	„Iugum enim meum suave est et onus meum leve.” ⁴⁷
Divković	„ <i>Jaramak</i> je moj ugodan i <i>bremečce</i> je moje lagahno.” <i>To jest, zakon je Božji vele sladak i dobrostiv i zapovijedi su Božje malahne i lagahne i vele lasne poslužiti.</i> ” ⁴⁸
Kašić	„Jaram bo moj sladak jest, a breme moje lagahno.” ⁴⁹

Jedna od najčešćih retoričkih figura koja se pojavljuje u srednjovjekovnim sermonima je figura ponavljanja (*repetitio*). Divkovičeve *Besjede*, na što je upozorio još Hercigonja, obiluju ponavljanjima na svim razinama. Stoga nije teško pronaći primjere ponavljanja odbačene riječi u biblijskom citatu i Divkovičevu komentaru. U skladu s *ars memorandi* svako ponavljanje, pogotovo ako je bilo dodatno stilski markirano, pridonosilo je uspješnijemu upamćivanju biblijskoga citata. U sljedećem primjeru koji se pojavljuje unutar tumačenja Isusove poniznosti, a u kojem se ponavlja deminutiv *crvak*, recipijenti se potiču na razmišljanje, a potom i na *imitatio Christi* u vlastitom životu (*imamo Isukrsta poniženstvom i umiljenstvom nasl'jedovati*).

Vulgata Ps 21, 7	Ego autem sum vermis et non homo obprobrium hominum et dispecito plebis.
Herolt	„Dicens illus Psal. Ego sum vermis et non homo obprobrium etc.” ⁵⁰
Divković	„Kako svjedoči Sveto pismo u salmu 21., prilikova <i>sebe crvku</i> govoreći: <i>Ja sam stanovito crvak</i> , a ne čovjek, pogrda ljudska i odmetnutje naroda’.” ⁵¹
Kašić	„A ja sam cerv i ne človiek: pogardjen'je od ljudi i odmet od puka.” ⁵²

Kada govorimo o Divkovičevoj uporabi figure ponavljanja (*repetitio*),⁵³ treba istaknuti da se ona nerijetko odnosi na ponavljanje

⁴⁷ Johannes Herolt, *Sermones Discipuli*, 77b.

⁴⁸ Matija Divković, *Besjede*, 138a.

⁴⁹ Bartol Kašić, *Biblia Slavica*, 475.

⁵⁰ Johannes Herolt, *Sermones Discipuli*, 56b.

⁵¹ Matija Divković, *Besjede*, 96b.

⁵² Bartol Kašić, *Biblia Slavica*, 316.

⁵³ Više o figuri ponavljanja u srednjovjekovnim sermonima vidi u: Siegfried Wenzel, *Preaching in the Age of Chaucer: Selected Sermons in Translation*, The Catholic University of America Press, Washington, D. C., 2008., 96–97.

nje istih gramatičkih oblika, npr. deminutiva. U sljedećem primjeru vidimo kako je primaran cilj unošenja deminutiva u biblijski tekst korespondiranje s moralnom poukom egzemplja. Odnosno, *ditićak* koji se spominje u citatu iz Mudrih izreka u izravnoj je vezi s deminutivom čačko iz egzemplja. Ovaj se primjer pojavljuje na kraju 10. besjede, i to neposredno nakon završetka egzemplja o posljedicama koje po odgoj imaju suviše blagi roditelji (*Vele lijep nauk onijem koji ne karaju ni uče sinova i kćerih nego se oglušuju*). Starozavjetni citat iz Mudrih izreka ovdje ima funkciju podcrtavanja središnjega značenja egzemplja, a zamjenjivanje riječi *puer/diete* umanjenicom *ditićak* Divković korespondira s umanjenicom čačko iz egzemplja. Na stilskoj razini Divković je ovdje povezo dva oblika argumentacije: *exempla* i *auctoritates*. Time je upravo biblijski citat koji se u *Besjedama* uglavnom pojavljuje u funkciji potvrde (*confirmatio*), ovakvim izborom riječi približio jezično-stilskom registru šire publike. Naime, u tom je egzemplju sin gnjevan isključivo zato što ga je oponašanje očeva negativnoga stila života u konačnici dovelo do smaknuća, te on stoga svoje posljednje trenutke odluči provesti tako da se donekle osveti ocu za nemaran odgoj. Svoje obraćanje započinje vokativom čačko s namjerom da se takvim prividnim izljevom bliskosti uspije dovoljno primaknuti ocu kako bi ga fizičkim ozljeđivanjem trajno obilježio zbog roditeljskoga nemara: „Koji kada dođe plačući, poče ga sin moliti govoreći: ‚Pristupi k meni, čačko, da te celujem i oprosti mi što sam te uvrijedio.‘ Koji kada pristupi i zagrlivši ga sin, odkusi mu nos i počeše ga karati.”⁵⁴

Vulgata Izr 29,15	Puer autem qui dimittitur voluntati suae confundet matrem suam
Herolt	”Puer qui dimittitur voluntati suae confundit matrem suam.” ⁵⁵
Divković	” <i>Ditićak</i> koji se pusti na svoju volju, pogrđuje majku svoju.” ⁵⁶
Kašić	”A <i>diete</i> koje se pušta hotien’ju svomu, zasramljuje mater svoju.” ⁵⁷

U sermonima se također nastojala barem povremeno istaknuti emocionalna komponenta. U sljedećem primjeru, u kojem vidimo

⁵⁴ Matija Divković, *Besjede*, 100ab.

⁵⁵ Johannes Herolt, *Sermones Discipuli*, 63a.

⁵⁶ Matija Divković, *Besjede*, 110b.

⁵⁷ Bartol Kašić, *Biblia Slavica*, 396.

kako je Divković dijelove svojih propovijedi oblikovao prema već spomenutom postupku *postillatio*, i to tako što je svakoj pojedinoj riječi iz uvodnoga citata (*evo ti kralj tvoj dođe tih*) posvetio kraći odlomak, objašnjavanjem posljednje 6. riječi (*tih*) nastojao je senzibilizirati slušatelje unošenjem deminutiva u tumačenjima dvaju biblijskih citata koji se na tim mjestima pojavljuju u funkciji *confirmatio*. Naime, Isusova usporedba s jaganjcem uvodi se poznatim navodom iz Ivanova evanđelja nakon koje slijedi tumačenje u kojem se prvi put pojavljuje deminutiv *janječce*. Nakon toga ta se riječ pojavljuje u starozavjetnom citatu proroka Jeremije, te ponovno u tumačenju toga odlomka u kojem se plastično opisuju načini mučenja (*kakonomi janječce koje strigu aliti vode zaklati, a ono ni bleji, ni koga glasa čini*). Deminutiv *janječce* tako dodatno naglašava Isusovu nevinost, blagu i trpeću narav.

Vulgata Et ego quasi agnus mansuetus qui portatur ad victimam
Jr 11,19

Iv 1,29 Ecce agnus dei.

Pepin „Ecce agnus dei. Ioa.I. Similiter Hieremias loquens in persona eiusdem Christi dicit: ‚Ego quasi agnus mansuetus qui ducitur ad victimam‘. Eiusdem XI.”⁵⁸

Divković „Kako je pisano po Ivanu na 1. pog. vidjevši Isusa i prstom ga kažući reče: ‚Evo Jaganjac Božji! Evo koji odnima grijeh svijeta!‘ *To jest, Isus je bio tih kakonomi jedno janječce*. Po usta svetoga Jeremije proroka na 11. pog[lavlju] veli Isus: ‚Ja sam kakonomi *janječce* tiho koje vode na prikazalište.‘ *To jest, kakonomi janječce koje strigu aliti vode zaklati, a ono ni bleji, ni koga glasa čini.*”⁵⁹

Kašić „Eno jaganjac Božji, eno koji divže greh od svieta.”⁶⁰

U Divkovičevim tumačenjima nerijetko nalazimo na razne stilске figure, uglavnom one koje su bile popularne u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti, ali i propovjednoj prozi općenito.⁶¹ Naime, čak i u slučajevima kada se pojedini odlomak iz latinskoga predloška temeljno na svojevrsnoj figuri ponavljanja, Divković se nije ustezao

⁵⁸ Guillelmo Pepin, *Sermonum dominicalium*, 12d.

⁵⁹ Matija Divković, *Besjede*, 13b.

⁶⁰ Bartol Kašić, *Biblia Slavica*, 540.

⁶¹ Eduard Hercigonja, *Ogledi iz stilematike Divkovičevih Besjeda*, 62.

od njezina dodatnog proširenja, pogotovo ako je ono uključivalo oblikovanje sintaktičkih paralelizama ili kontaktnih sinonima kojima je podcrtavao određene ključne riječi.

Vulgata	<i>Quae est enim nostra spes aut gaudium aut corona gloriae nonne vos ante</i>
1Sol 2, 19–20	Dominum nostrum Iesum estis in adventu eius vos enim estis gloria nostra et gaudium.
Herolt	„ <i>Quae enim est nostra spes, aut gaudium aut corona gloriae, nonne vos ante Dominum nostrum Iesum Christum in adventu eius? Vos enim est gloria nostra et gaudium.</i> ” ⁶²
Divković	„ <i>Koje stanovito jest ufan'je naše, ali koje vesel'je, ali koja kruna od slave, nijeste li vi prid Gospodinom našijem Isukrstom u došastje njegovo? Vi ste uistinu slava naša i vesel'je.</i> ” ⁶³
Kašić	„ <i>Koja je bo naša ufanca ili veselje ili vineac slave? Nijeste li vi prid Gnom Isukarstom u došastju njegovu? Vi ste bo dika naša i veselje.</i> ” ⁶⁴

Divkovićeva zamjenjivanja pojedinih riječi s ciljem stvaranja sintaktičkih paralelizama katkad su motivirana nastojanjem da se naglasak pomakne s predmeta koji se promatra i u kojem se uočavaju određene promjene na sam čin promatranja (*vidimo*) koji ujedno potiče na razmišljanje. Još je značajnija težina takve promjene biblijskoga citata kada se na nju nastavlja dodavanje više kraćih komentatorskih parafraza kojima Divković nastoji skrenuti pozornost na stvari o kojima je svaki kršćanin nužan promišljati (*vidimo je da je cvijet jurve plod učinio, to jest jeda jesmo dobre misli i odluke djelom učinili i izvršili*). Ovaj postupak poznat je još u starijoj glagoljskoj književnosti, u kojoj se sličan učinak postizao unošenjem imperativa *razmisli, zamiri* i slično.⁶⁵

⁶² Johannes Herolt, *Sermones Discipuli*, 453b.

⁶³ Matija Divković, *Besjede*, 806ab

⁶⁴ Bartol Kašić, *Biblia Slavica*, 633.

⁶⁵ Vidi više u: Andrea Radošević, O prijepisima glagoljskoga Korizmenjaka, *Fluminensia*, 26 (2014.) 2, 19.

Vulgata Pj 7,12	Videamus si floruit vinea, si flores fructus parturiunt.
Pepin	„Unde Can. VII. Videamus si floruerit vinea, si flores fructus parturiunt.” ⁶⁶
Besjede	„U Popijevkah duhovnije[h] na 7. pog. govoreći: ‚ <i>Vidimo jeda je procvao vinograd, vidimo jeda je jurve cvijet plod učinio.</i> ’ To jest, <i>vidimo</i> , veli, koja dobra misao u srcu našem, evo cvijet od našega vinograda, <i>vidimo je da je cvijet jurve plod učinio</i> , to jest jeda jesmo dobre misli i odluke djelom učinili i izvršili, ovo je plod našega vinograda.” ⁶⁷
Kašić	„Pogledajmo je li procvjetao vinograd, rajaju li cvjetja voće.” ⁶⁸

Unošenjem kontaktnih sinonima, jedne od karakterističnih figura hrvatskoga srednjovjekovlja, Divković je pojedinim dijelovima biblijskoga teksta davao veću težinu. U prijevodu navoda iz Matejeva evanđelja proširenjem lat. sintagme *legit intellegat* kontaktnim sinonimom *koji uči aliti čati, da razumije* Divković je veći naglasak stavio na procese učenja i čitanja, kao osnovne preduvjete razumijevanja. Upravo time je između ostaloga htio istaknuti ekshortativnu funkciju svojih *Besjeda*.

Vulgata Mt 24,15	Cum ergo videritis abominationem desolationis quae dicta est a Danielo propheta stantem in loco sancto <i>qui legit intellegat</i> .
Besjede	“Kada vidjeti budete pogrdu od rasutka, koja je rečena po Danijelu proroku, stojeći u mjestu svetomu – <i>koji uči aliti čati</i> , da razumije. – po Matiju na 24. [pog.].” ⁶⁹
Kašić	Kada budete uzrieti pogardjenstvo od razrušen'ja, koje rečeno bi od Daniela proroka, stojeće na mjestu svetu, <i>koji čti</i> da razumi.” ⁷⁰

⁶⁶ Guillelmo Pepin, *Sermonum dominicalium*, 95b.

⁶⁷ Matija Divković, *Besjede*, 218b–219a.

⁶⁸ Bartol Kašić, *Biblia Slavica*, 409.

⁶⁹ Matija Divković, *Besjede*, 882a.

⁷⁰ Bartol Kašić, *Biblia Slavica*, 487ab.

Divković je kombiniranjem djelomičnoga interveniranja u biblijski tekst i prevođenja *ad literam* proizvodio stilski obilježen tekst. Dok je u prvom dijelu citata naglasak na pojačavanju objasnidbene razine teksta, sam kraj izrazito je stilski obilježen. Naime, u sljedećem citatu iz Ivanova evanđelja Divković rabi svoja dva učestala prevoditeljska postupka: dodaje glagol govorenja i komentatorsku parafrazu upućujući kako se tekst odnosi na Ivana Krstitelja. Ta komentatorska parafraza zapravo je dodano doslovno tumačenje s obzirom na to da iz kratkoga citata nije jasno o kome se točno govori. Možemo reći da prva intervencija unesena u citat ima objasnidbenu funkciju, dok je je *ad verbum* prevođenje završnoga upita stilski obilježeno. S obzirom na to da Divković uglavnom prevodi *ad sensum*, pojavljivanje *ad literam* prijevoda u upitnom obliku zapravo je namjerno i smišljeno. Takvo stilsko obilježavanje na jezičnoj razini nije Divkovićeva novina. Naime, jezično-stilsku raslojenost također pratimo u starijim glagoljskim propovijedima u kojima se u tekstu pisanom većinom starohrvatskim jezikom pojavljuju hrvatski crkvenoslavenski oblici.⁷¹ No ono što je u ovom citatu još zanimljivo, usporedba je Kašićeva i Divkovićeva prijevoda latinskoga upita. Naime, Divković baš u prijevodu upita ne slijedi hrvatsku sintaksu, nego ga prevodi *ad litteram*, za razliku od Kašića, koji se samo u tom dijelu razlikuje od Vulgate, dok je ostatak citata prijevod *ad litteram*.

Vulgata Iv 1,19	Miserunt Iudaei ab Hierosolymis sacerdotes et Levitas ad eum ut interrogarent eum tu quis es.
Pepin	"Miserunt ab Hierosolymis Iudei sacerdotes et levitas. Ad Joannem. Ioa I." ⁷²
Divković	„Poslaše od Jeruzolima Čiputi redovnike i dijake k Ivanu da upitaju njega,” <i>to jest Ivana Krstitelja</i> , „govoreći mu: <i>“Ti tko jesi?”</i> ” ⁷³
Kašić	“Kada poslaše Židovi iz Jerusalema posvećenike i levitiće k njemu da bi ga upitali: tko si ti?” ⁷⁴

⁷¹ Vidi više u: Andrea Radošević, Croatian Translation of Biblical Passages in Medieval Performative Texts, u: *Translating Christianity. Studies in Church History* 53, ur. Simon Ditchfield - Charlotte Methuen - Andrew Spicer, Cambridge University Press, Cambridge, 2017., 223-241.

⁷² Guillelmo Pepin, *Sermonum dominicalium*, 35b.

⁷³ Matija Divković, *Besjede*, 51a.

⁷⁴ Bartol Kašić, *Biblia Slavica*, 540.

Jezične osobitosti

Bartol Kašić dobio je nalog za prevođenje Biblije od Zbora za širenje vjere, a prije toga samoinicijativno je prevodio neke dijelove biblijskih tekstova. Kao što je rečeno, prevodio je Vulgatu, i to vjerojatno izdanje iz 1598., koje je odobrio Tridentski sabor.⁷⁵ Međutim, Kašićev prijevod objavljen je tek tri stoljeća poslije.⁷⁶ Smatra se kako je objavljivanje dovršenoga prijevoda najvjerojatnije odgođeno⁷⁷ zbog toga što je odlučeno da ne bi trebalo poticati prevođenje Biblije na narodni jezik.⁷⁸

Iako je Kašićev prijevod ostao u rukopisu do naših dana, iznimno je važan, među ostalim, i po tome što pokazuje da je Kašić slijedio jezično-stilska svojstva starijih prevoditelja nabožnih djela i biblijskih tekstova. Prema Gabrić-Bagarić⁷⁹ vezu s prethodnim prevoditeljima svetopisamskih tekstova dobro oprimjeravaju rubni zapisi, koji uključuju upućivanje na prevoditeljska rješenja na paralelnim mjestima u starijim tekstovima. Naime, Kašić je u tekstu podcrtao neku riječ i onda je na rubnici grafijskom oznakom zvjezdicom (*) uveo novu riječ, pridruženu i sinonimnu podcrtaoj. Takav način nije Kašićeva osobitost jer su se rubnim bilješkama koristili i protestantski prevoditelji.

Na odabranim primjerima biblijskih citata iz Kašićeva prijevoda *Biblije* i Divkovićeveih *Besjeda* u kratkim ćemo crtama pokazati da je na jezičnom planu postojala uporabna norma koja je povezivala hrvatsku književnost dalmatinsko-dubrovačkoga kruga s bosan-

⁷⁵ Usp. Petar Bašić, O Kašićevu prevođenju Svetoga pisma, *Bogoslovska smotra*, 64 (1994.) 1–2, 334–335.

⁷⁶ Bartol Kašić, *Biblia Slavica. IV 2.1. Biblia Sacra*, Ferdinand Schöningh, Paderborn – München – Wien – Zürich, 1999.; Bartol Kašić, *Biblia Slavica. IV 2.2. Biblia Sacra*, Ferdinand Schöningh, Paderborn – München – Wien – Zürich, 2000.

⁷⁷ Objavljivanje Kašićeva prijevoda Biblije nije zabranjeno, nego je samo odgođeno. Vidi: Ivan Golub, Sudbina Kašićeve Biblije, u: *Bartol Kašić i Biblija: zbornik radova s predstavljanja prvotiska Kašićeva hrvatskog prijevoda Sv. pisma u Pagu 30. ožujka 2001*, Pag, 2002., 9–32; Ivan Golub, Tko je zaustavio tiskanje hrvatske Biblije Bartola Kašića, *Bogoslovska smotra*, 71 (2001.) 1, 153–170. Popis studija u kojima se raspravlja o razlozima odustajanja od objavljivanja Biblije vidi u: Ivan Karlič, Hrvatski i teologija nakon Tridentskoga sabora (1545–1563), u: *Tridentska baština: Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*, ur. Zrinka Blažević - Lahorka Plejčić Pije, Matica hrvatska, Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu, Filozofski fakultet Družbe Isusove u Zagrebu, Zagreb, 2016., 69, bilj. 10.

⁷⁸ Kašić je u svojem nastojanju za objavljivanje prijevoda imao podršku, među ostalima, dubrovačkoga nadbiskupa Tome Cellesija i tajnika Zbora za širenje vjere Franje Ingolija. Vidi: Darija Gabrić-Bagarić, Predgovor, u: Bartol Kašić, *Izbor iz djela*, Priredila i transkribirala Darija Gabrić-Bagarić, Matica hrvatska, Zagreb, 2010., 53.

⁷⁹ *Isto*, 55–56.

skofranjevačkim, a koja je utjecala na širenje štokavštine u pisanoj praksi i procese standardizacije hrvatskoga jezika na štokavskoj osnovici.⁸⁰

Mišljenje je nekih suvremenih standardologa kako je logičan zaključak da standardizacija hrvatskoga jezika počinje s Bartolom Kašićem, koji kao čakavac svjesno odabire štokavštinu za *opći jezik*. Njegov je odabir u skladu s katoličkom obnovom u kojoj Katolička Crkva teži stvaranju *općega jezika*, a štokavština je bila pogodna zbog svoje proširenosti, bogate dubrovačke književnosti i važnosti djela franjevačkih pisaca. Poznato je da je Kašićeva gramatika opis onih stilizacija koje su se u hrvatskoj književnosti razvile na čakavskoj i štokavskoj osnovici, s time da su u gramatici čakavski elementi osobito prisutni u fonologiji, posebice u akcentuaciji, dok su elementi štokavske stilizacije zamjetni u morfologiji. U Kašićevu će jeziku štokavski utjecaj postupno prevladavati, što se primjerice vidi u prijevodu *Biblije* i *Rituala rimskoga*. Pritom je slijedio i osnovno pravilo svojega reda, Družbe Isusove, odnosno osnovno pravilo takozvane misionarske lingvistike, pa onda i isusovačke, da se *Sveto pismo* i tekstovi potrebni za očuvanje i širenje katoličke vjere općenito trebaju prevoditi na ono narječje koje razumije većina naroda i na ono pismo koje većina naroda može čitati.⁸¹

Odrazi jata

Utvrđeno je da je Divković za temelj svojega književnog jezika uzeo ijekavsku štokavštinu s elementima ikavice, kakvom se govorilo između Olova i Kreševa u Bosni, te da je na tu osnovicu nadslojio jezična svojstva pisaca hrvatske srednjovjekovne i renesansne

⁸⁰ O ulozi franjevačke književne produkcije u standardizacijskim kretanjima više u: Herta Kuna, Udio franjevačke književnosti XVIII vijeka u stvaranju literarnog jezika zapadnog srpskohrvatskog područja, *Književni jezik*, 3–4 (1972), 41–61; Dalibor Brozović, O posredničkoj ulozi Matije Divkovića u razvoju civilizacijsko-jezične nadgradnje, u: *Zbornik radova o Matiji Divkoviću*, ur. Herta Kuna, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo, 1982., 41–47; Darija Gabrić-Bagarić u: M. Divković, *Izbor iz djela*, 16–18; Darija Gabrić-Bagarić, Fra Matije Divkovića *Nauk krstjanski*, 73–74; Darija Gabrić-Bagarić, Hrvatska bosanička baština u djelima bosanskih franjevacu 17. stoljeća, *Filologija*, 62 (2014.), 33–59, str. 54; Ivo Pranjković, *Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine od XIV. do sredine XVIII. stoljeća*, Matica hrvatska u Sarajevu i HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., 5–8. O franjevačkoj koine iscrpno je u navedenim člancima pisala Herta Kuna, što poslije nastavlja Darija Gabrić-Bagarić, Fra Matije Divkovića *Nauk krstjanski*, iz 2013., Hrvatska bosanička baština, iz 2014.

⁸¹ Ivana Vrtić, *Sintaksa Kašićeva prijevoda Svetoga pisma*, doktorska disertacija u rukopisu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2009., 29.

književnosti, dalmatinske i dubrovačke. Odras jata stoga je pretežno (i)jekavski (*lijep, svijet, djelo*), uz ikavizme koji su bili dio njegova idiolekta ili su pak preuzeti, kao što je primjerice *Divica*, dok su primjeri s pokrivenim *r* često ekavski: *odrešuje, grešnik, krepost*.⁸²

Većina je Kašićevih djela, pa tako i *Biblija*, pisana mješovitom ikavsko/ijekavskom zamjenom jata, a prihvaćanje ijekavice jedan je od izrazitijih znakova njegova opredjeljenja za štokavsko narječje.⁸³ Ekavizmi prisutni u njegovim djelima inače su poznati dubrovačko-dalmatinskim piscima, franjevcima Divkoviću i Matijeвиću⁸⁴ te njegovoj rodnoj čakavštini.⁸⁵

U Divkovićevim su djelima potvrđeni i hiperijekavizmi. Hiperijekavizmi su obilježje govora Divkovičeva rodnoga kraja, ali i moguća poveznica s dubrovačkim govorom i književnošću (npr. *mijer, manastijer, pijer*), a što je sasvim sigurno sibilizacija u množinskim oblicima pridjevno-zamjenične sklonidbe (npr. *u prižestocijeh mukah*).⁸⁶ Hiperijekavizmi prisutni su i u Kašićevoj *Bibliji: po svacijeh gradovijeh, modrijeh i ajerskijeh, u haljinah kraljevskijeh, ogrnut plaštem svilnijem i skerletnijem* (Kašić 1999: 275 – *Pismo od Estere*, 8).

Hiperijekavizmi:

Vulgata Heb 6,18–19	Confugimus ad tenendam propositam spem quam sicut anchoram habemus animae tutam ac firmam et incedentem usque in interiora velaminis.
Pepin	„Confugimus ad tenendam propositam spem: quam sicut anchoram habemus animae tutam ad firmam.” ⁸⁷
Divković	„Utecimo se uzdržati odlučeno ufan’je, kojije ufan’je kakonoti sjedro imamo duše slobodu temeljitu i naprijed iduću tja do unutarnijje[h] pokrova.” ⁸⁸

⁸² V.-T. Barbarić – M. Horvat – M. Kramarić – A. Radošević, *Besjede fra Matije Divkovića*, 43.

⁸³ Vidi: Darija Gabrić-Bagarić, *Život i djelovanje Bartola Kašića (1575.–1650.)*, u: Bartol Kašić, *Institutiones linguae Illyricae / Osnove ilirskoga jezika*, Pretisak izdanja iz 1604. Prijevod: Sanja Perić Gavrančić, Pogovor: Darija Gabrić-Bagarić, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002., 385–433, str. 409.

⁸⁴ Slavko Pavešić, *Jezik Stjepana Matijeвиća: prilog poznavanju jezika bosanskih pisaca 17. st.*, *Rasprave Instituta za jezik 1* (1968.), 371–484.

⁸⁵ Vidi Darija Gabrić-Bagarić, *Jezik Bartola Kašića*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu – Institut za jezik. Sarajevo, 1984., 47.

⁸⁶ Matija Divković, *Besjede*, 9b.

⁸⁷ Guillelmo Pepin, *Sermonum dominicalium*, 79d.

⁸⁸ Matija Divković, *Besjede*, 198b.

Kašić „Pri jako uzimamo utišen'je koji se utešesmo za uzdaržati prikazano ufan'je, koje kakono sidro duše stavno i kriečko imamo i pristupajuće tja do unu-tarnjih zastora.”⁸⁹

Uporaba aktivnoga participa prezenta

U Divkovićevim je *Besjedama* osobito prisutna uporaba aktivnoga participa prezenta.⁹⁰ Takva je uporaba češća u biblijskim citatima i katehetskom diskursu nego u propovjednom, što je očekivano jer je uvjetovana potvrdama u latinskom predlošku i vjernošću izvorniku pri prevođenju tekstova najvišega ranga.⁹¹

Bartol Kašić u svojim književnim djelima također upotrebljava participe. Opisuje ih i u prvoj hrvatskoj gramatici nastaloj prema latinskomu modelu: participi zadržavaju status hibridne morfološke tvorbe između glagola i imenskih riječi, ali bilježi i njihovu departicipijalizaciju u hrvatskome jeziku.⁹² Unošenje kategorije participa u gramatiku vjerojatno je bilo podržano i njihovom prisutnošću u jeziku onodobnih pisaca.

⁸⁹ Bartol Kašić, *Biblia Slavica*, 648.

⁹⁰ O tome više u V.-T. Barbarić – M. Horvat – M. Kramarić – A. Radošević, *Besjede fra Matije Divkovića*, 69–72; Marijana Horvat, Imenske skupine u čakavskim i štokavskim tekstovima 15.–18. stoljeća, *Jezikoslovlje* 1–2 (2016.), 406–407.

⁹¹ O funkcionalnoj raslojenosti jezika u *Besjedama* više u: Marijana Horvat, Sanja Perić Gavrančić, Funkcionalna raslojenost jezika u Divkovićevim *Besjedama*, u: *Colloquia franciscana I: Zbornik fra Marka Karamatića*, urednica Dolores Grmača, Kulturno-povijesni institut Bosne Srebre, Sarajevo, 2019., 109–125.

⁹² Marijana Horvat - Barbara Štebih Golub, Aktivni particip prezenta u hrvatskim tekstovima 17. – 19. stoljeća, u: *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva*, Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu, urednici: Tanja Kušćević - Mateo Žagar, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2016., 181–199. U literaturi se 17. stoljeće obično smatra vremenom u kojem je hrvatski jezik gotovo dovršio preobrazbu participa u glagolske priloge i pridjeve te da je njihovo oživljavanje vezano uz tekstove prijevoda s latinskoga jezika. Međutim, na uporabu participa nisu utjecali samo predlošci, što, primjerice, potvrđuju tekstovi pisani znanstvenim i administrativno-poslovnim stilom druge polovice 19. st., kao i popularni tekstovi koji nisu ni prijevodni ni pisani višim stilom. Također možemo spomenuti da je aktivni particip prezenta i dalje živ, posebice u reklamnom diskursu (npr. *njegujuće kreme*) i u razgovornom jeziku (npr. *misleći ljudi*). O uporabi aktivnoga participa prezenta u hrvatskim tekstovima 17. – 19. stoljeća, kao i o njihovoj pojavi u suvremenom hrvatskom jeziku vidi u spomenutom djelu M. Horvat i B. Štebih Golub, iz 2016.

Donosimo primjere uporabe aktivnoga participa prezenta uvjetovane latinskim izvornikom:

Vulgata Otk 14, 1	Et vidi et ecce agnus stabat supra montem Sion et cum illo centum quadraginta quattuor milia habentes nomen eius et nomen Patris eius scriptum in frontibus suis
Herolt	”Vidi agnum stantem supra montem Syon et cum eo centrum quadraginta quattuor millia habentes nomen eius et nomen patris eius scriptum in frontibus suis.” ⁹³
Divković	„Vidjeh Jaganjca stojećega s[v]rhu Planine šionske i š njim sto i četrdeseti i četiri hil'jade imajućijeh ime njegovo i ime Otca njegova pisano na čelijeh njih.” ⁹⁴
Kašić	”I uzrih: i eto janjac staše varh gore Sionove i s njim sto četerdesti i četer tisuće imajućih ime njegovo i ime Oca njegova upisano na čelih svojih.” ⁹⁵

Navedeni hrvatski primjeri pokazuju i odnos dvojice prevoditelja prema latinskomu izvorniku. Divkovičevi su participi ekvivalentni latinskim participima: *stantem*, *habentes* – *stojećega*, *imajućijeh*. Kašić latinski imperfekt *stabat* prevodi hrvatskim imperfektom *staše*, a za particip također rabi particip: *habentes* – *imajućih*.

Valja spomenuti da je Divković prevođenju teksta općenito pristupao puno slobodnije. Nastojeći ga približiti pogledima i shvaćanjima svojih vjernika, Divković je mijenjao i prilagođavao izvorni tekst, proširivao ga vlastitim promišljanjima, a vjernost se očitovala u prijenosu sadržaja ili pouke koja proizlazi iz priče, osim u biblijskim citatima, u kojima je vjernost izvorniku bila najveća.

Da je Kašić najčešće prevodio *ad litteram* i da je njegova ovisnost o izvorniku najizrazitija upravo u *Bibliji*, poznato je iz dosadašnjih istraživanja, što je i očekivano zna li se da je morao udovoljiti zahtjevu Crkve da prijevod mora biti doslovan kako bi se izbjegla moguća drukčija tumačenja.

Sir 32, 10–11	Adulescens loquere in tua causa vix si bis interrogatus fueris <i>habeat caput responsum tuum</i> .
Herolt	„Adolescens loquere in tua causa vix cum necesse fuerit, si bis interrogatus fueris <i>habeat caput responsum tuum</i> .” ⁹⁶

⁹³ Johannes Herolt, *Sermones Discipuli*, 62a.

⁹⁴ Matija Divković, *Besjede*, 109a.

⁹⁵ Bartol Kašić, *Biblia Slavica*, 676.

⁹⁶ Johannes Herolt, *Sermones Discipuli*, 59a.

- Divković „Mladče, govori s tvojijem uzrokom, jedva kada je potreba, ako i dva puta budeš upitan, *neka glava tvoja odgovori*.”⁹⁷
- Kašić „Mladići, govori u tvom razlogu jedva. Ako dvakrat budeš upitan, *imao glavu odgovor tvoj*.”⁹⁸

Uporaba prijedložno-padežne sveze od + genitiv

Uporaba prijedložno-padežne sveze *od + genitiv* za izricanje posvojnosti i drugih značenja uvelike je potvrđena u hrvatskoj literarnoj tradiciji i prisutna u govorima,⁹⁹ a potvrđena je i u našem korpusu, npr.:

- Vulgata Sapite pacem habete et Deus dilectionis et pacis erit
2Kor 13,11 vobiscum.
- Herolt „Diligite pacem et Deus pacis, et dilectionis erit
vobiscum.”¹⁰⁰
- Divković „Ljubite mijer i Bog će *od mijera i od ljubavi* biti s
vami. Mijerni se zovu sinovi Božji.”¹⁰¹
- Kašić „Mira imajte i Bog *od mira i od ljubavi* biti će s
vami.”¹⁰²

To je sintaktički talijanizam, koji se često pojavljuje na mjestu besprijedložnoga genitiva i u slučajevima u kojima je moguća uporaba posvojnoga pridjeva.

- Vulgata Ecce magi ab oriente venerunt Hierosolymam dicen-
Mt 2,1–2 tes ubi est qui natus est *rex Iudaeorum*.
- Herolt „Ecce magi venerunt ab oriente Hierosolymam dicen-
tes ubi est qui natus est *rex Iudaeorum*.”¹⁰³

⁹⁷ Matija Divković, *Besjede*, 100b.

⁹⁸ Bartol Kašić, *Biblia Slavica*, 444.

⁹⁹ Vidi npr. Marijana Horvat, Imenske skupine u čakavskim i štokavskim tekstovima 15.–18. stoljeća, 398–401.

¹⁰⁰ Johannes Herolt, *Sermones Discipuli*, 258b.

¹⁰¹ Matija Divković, *Besjede*, 38a.

¹⁰² Bartol Kašić, *Biblia Slavica*, 618.

¹⁰³ Johannes Herolt, *Sermones Discipuli*, 76a.

- Divković „Evo, kralji dođoše od istoka u Jeruzolim govoreći: 'Gdje je koji se rodio jest *kralj žudejski*.'"¹⁰⁴ – po Matiju [na] 2. pog
- Kašić „Eto kralji od Istoka dođoše u Jeruzalem govoreći: 'Gdje je koji se rodio jest *kralj od Židova*?' "¹⁰⁵

Latinski posvojni genitiv *rex Iudaeorum* Kašić je preveo uporabom genitiva s prijedlogom *od*: *kralj od Židova*, a Divković posvojnim pridjevom *kralj žudejski*.

U sljedećem je primjeru Kašić također upotrijebio posvojni genitiv, ali jednom besprijedložni, a drugi put s prijedlogom *od* (*glas neprijatelj, tugovan'ja od grešnika*), dok Divković oba puta ima posvojni pridjev (*glas neprijateljski, ožalošten'je grešničko*).

- Vulgata Contristatus sum in exercitatione mea et conturbatus sum a voce inimici et a tribulatione peccatoris.
Ps 54,3–4
- Herolt „Contristatus sum in exercitatione mea et conturbatus sum a voce inimici et tribulatione peccatoris.”¹⁰⁶
- Divković „Zato na takove se tužeći u Salmu 54. veli govoreći: „Ožalostio se jesam u djelovan'ju momu, i smutio se jesam od *glasa neprijateljskoga* i od *ožalošten'ja grešničkoga*.”¹⁰⁷
- Kašić „Ožalostivio sam se u razbiran'ju momu: i smutio sam se od *glasa neprijatelj i od tugovan'ja od grešnika*.”¹⁰⁸

Raščlanjujući značenja obaju prevoditeljskih rješenja, tj. prijevod s posvojnim genitivom i prijevod s posvojnim pridjevom, smatramo da je u navedenom kontekstu riječ samo o bliskoznačnim sintagmama, odnosno da značenje sintagma *glas neprijatelj i tugovan'ja od grešnika* nije u potpunosti podudarno sa značenjem sintagma *glas neprijateljski, ožalošten'je grešničko*.

¹⁰⁴ Matija Divković, *Besjede*, 134a.

¹⁰⁵ Bartol Kašić, *Biblia Slavica*, 467.

¹⁰⁶ Johannes Herolt, *Sermones Discipuli*, 369ab.

¹⁰⁷ Matija Divković, *Besjede*, 656b.

¹⁰⁸ Bartol Kašić, *Biblia Slavica*, 331.

ZAKLJUČAK

Sastavljajući na početku 17. stoljeća svoju jedinu zbirku propovijedi, Divković je kompilirao i slobodno prevodio čak četiri latinska srednjovjekovna propovjedna djela koja su nastala iz pera trojice dominikanskih autora i jednog franjevačkog. Iz te je srednjovjekovne poetike sastavljanja sermona preuzeo načelo iscrpnog navođenja potvrda (*confirmatio*), točnije citata raznih autoriteta, s namjerom da time osnaži ispravnost gotovo svakog iznesenog stajališta. Istraživanje njegova odnosa prema biblijskim citatima, koje je provedeno usporedbom s Vulgatom, Kašićevom Biblijom te latinskim izvorima (Bernardino da Busti, Guillaume Pepin, Johannes Herolt), pokazalo je kako je Divkovićev primaran cilj bio prenijeti utemeljenu i jasnu moralnu poruku. Iako je, što pokazuju njegova brojna dodana tumačenja, bio usmjeren na prenošenje ispravnog značenja biblijskoga teksta, nipošto nije zanemarivao stilsku razinu prijevoda. Odbijajući da uvijek i redovito *ad verbum* prevodi biblijski tekst, unoseći u njega alegorijska tumačenja, zamjenjujući riječi u citatu s onima koje se pojavljuju u susjednom tekstu kako bi stvorio figuru ponavljanja, prekidajući citate svojim objašnjenjima njihova značenja, moralnu poruku svojih *Besjeda* znatno je osnažio na više razina: stilskoj, emocionalnoj, uvjeravateljskoj i ekshortativnoj. Razlog tomu leži u njegovu središnjem cilju da, između ostaloga i pomoću biblijskih citata, oblikuje propovjedni tekst koji je razumljiv širemu sloju recipijenata, odnosno koji pridonosi učinkovitosti i jasnoći propovijedi kako bi one u konačnici izvršile svoju temeljnu funkciju, a to je potaknuti mnoštvo slušatelja na usvajanje kršćanskih životnih načela. Primjenjujući načela *ars memorandi*, pridonosio je također pamtljivosti teksta, a svojim specifičnim načinom pisanja utjecao je na brojne kasnije autore religiozne književnosti.

No, iako Divkovićev tekst ne slijedi u toj mjeri latinski predložak kao što to čini Kašić u svojem *ad verbum* prijevodu Vulgate, oba autora itekako su nastojala oko toga da u hrvatskom prijevodu sačuvaju značenje izvornoga latinskog teksta. U Kašićevu slučaju to se odnosilo na sam biblijski navod, a u Divkovićevu opusu na moralnu pouku pojedinoga propovjednog odlomka koja se u nezanemarivoj mjeri temeljila na Bibliji. Usporedba dvaju prijevoda biblijskoga teksta, Divkovićeva i Kašićeva, produbila je znanje o jeziku djela hrvatske religiozne književnosti s početka 17. stoljeća. Odabrane jezične osobitosti pokazale su da je postojala prepoznatljiva uporabna norma u kojoj su određena izražajna sredstva postala modelom koji korisnici književnoga jezika poštuju.

THE COMPARISON OF THE BIBLE QUOTES IN DIVKOVIĆ'S SERMONS WITH KAŠIĆ'S BIBLE

Summary

Today it is well known and often highlighted that the Franciscan Matija Divković is the founder of Bosnian Franciscan vernacular literature written in Croatian language. His works influenced the Franciscan literature in 17th and 18th century by the choice of themes of moral and didactic texts and especially by the inheritance of stylistic and language features. Many other later Franciscan writers, who wrote in Bosnia and Herzegovina, followed the track of Divković in shaping the literary language. His influence was extended over other religious writers on the Croatian soil in all parts of Bosna Argentina, for example Jesuit Bartol Kašić, who is the author of the first Bible translation into Croatian. His Bible is very important, among other things, because it shows that Kašić follows some specific language and stylistic features of older Croatian translators of religious literature and Bible texts. Therefore, in this paper on the examples of Bible quotes, which Divković's *Sermons* abound, and with their comparison in Kašić's Bible translation, we will try to show the presence of stable usage in which certain stylistic and language features became a norm or a literary koinè which the religious writers respect. This koinè was connecting the Croatian literature of Dalmatian and Ragusan circle with the Bosnian Franciscan circle and could give a big contribution to spreading shtokavian in writing and to the process of standardization of Croatian language on shtokavian basis.

We will also mention the relationship between the observed works and sources from which they were translated. Kašić translated from Vulgata. As he usually translated *ad litteram*, his dependence on the original is most obvious in Bible. On the other hand, Divković had liberal approach to translation, but the starting assumption would be that he was most faithful to the source in Bible quotes.

Keywords: Bible, Matija Divković, Bartol Kašić, sermon